

Papierowski, Andrzej Jerzy / Papierowski, Konrad Jerzy

Dyrekcja Szczegółowa Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Płocku i jej oddziaływanie na region płocki

Notatki Płockie 47/1-190, 21-33

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DYREKCJA SZCZEGÓŁOWA TOWARZYSTWA KREDYTOWEGO ZIEMSKIEGO W PŁOCKU I JEJ ODDZIAŁYWANIE NA REGION PŁOCKI

Mimo ogromnych zasług poniesionych dla rozwoju gospodarstwa krajowego w dziedzinie rolnictwa, do dnia dzisiejszego dzieje założonego jeszcze w 1825 r. Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (TKZ) w zasadzie stanowią białą plamę zarówno w badaniach ogólnych, a tym bardziej regionalnych. Była to instytucja kredytowa, która w strukturze i organizacji, została oparta na zasadach samorządowych. W tym okresie rozwój rolnictwa przesądzał o możliwości podejmowania jakichkolwiek reform i dla ówczesnego planisty gospodarczego miał zasadnicze znaczenie. W oparciu bowiem o rolnictwo, które stanowiło podstawowy sektor gospodarczy, można było myśleć o podejmowaniu następnych reform, które m.in. zmierzały i do uprzedyskutowania kraju.

W historiografii ekonomicznej dotyczącej Towarzystwa, zasadniczo cała o nim wiedza została sprowadzona do konstatacji, że powstało ono z inicjatywy ówczesnego ministra finansów Ksawerego księcia Druckiego-Lubeckiego (1778-1846)¹, który wyznaczył Towarzystwu oraz założonemu w 1828 r. Bankowi Polskiemu, motoryczną rolę w dźwignięciu ekonomicznym zrujnowanego wówczas gospodarczo Królestwa Polskiego. Zadaniem TKZ było w pierwszej fazie przeprowadzenie oddłużenia folwarków ziemiańskich przy użyciu środków skarbowych, a w dalszej kolejności, wspieranie ich rozwoju ekonomicznego. Towarzystwo Kredytowe miało charakter organu państwowego, którego celem było świadczenie pomocy właścicielom ziemskim. Udzielany przez Towarzystwo kredyt, który z reguły był niskoprocentowy i długoterminowy, miał stanowić jedno ze źródeł akumulacji środków finansowych w rękach wielkich latyfundystów, szlachty posesjonackiej i burżuazji, a więc w istocie dotyczył gospodarstw wysokotowarowych.

Powyższe stwierdzenia tylko nieznacznie poszerzają Kołodziejczyk i Gradowski. Autorzy ci twierdzą, że ta scentralizowana przez państwo forma świadczenia kredytu, która na początku XIX w. powstała z konieczności tworzenia gospodarki od podstaw, wymagała również utworzenia instytucji, która dysponowałaby ogromnymi środkami, a które zabezpieczałby skarb państwa. Przyczyną tego stanu rzeczy było gwałtowne zapotrzebowanie na tani kredyt, które wyłoniło się w związku z ogólnym postępowaniem gospodarczym, który wnosił rodzący się kapitalizm. Tym bardziej, że potrzebom tym nie mógł sprostać kapitał pry-

watny, który był rozproszony i najczęściej posiadał charakter lichwiarski².

Udzielany przez TKZ kredyt był pozyskiwany ze sprzedaży papierów wartościowych, zwanych wówczas obligacjami lub tzw. listami zastawnymi. Pozyskiwany w ten sposób kapitał był przeznaczony na kredyt dla członków Towarzystwa. Pożyczki udzielano na podstawie poręczenia hipotecznego, dokonywanego na dobrach wierzyciela. Umożliwiała to nowelizacja przepisów o hipotece z 1825 r., która została dokonana przez Sejm Królestwa Polskiego jeszcze w 1818 r. Nowe przepisy zapewniały skarbowi państwa uproszczony sposób zabezpieczenia należności. Polegał on na tym, że w wypadku niewypłacalności wierzyciela, ogłaszano licytację majątku na rzecz TKZ. W ówczesnej prasie, m.in. i płockiej, dość często spotykało się ogłoszenia o terminach licytacji folwarków, ze szczegółowym ich opisem³. Obrót listami zastawnymi odbywał się głównie za pośrednictwem giełdy warszawskiej, która powstała w już 1817 r⁴.

Strukturę terytorialną i organizacyjną TKZ określał dekret namiestnika Królestwa Polskiego Józefa Zajączka z 8 listopada 1825 r. W myśl dekretu, Towarzystwo dzieliło się na 8 tzw. dyrekcji szczegółowych, których siedzibami były miasta wojewódzkie, a w latach następnych gubernialne, w których znajdowały się również siedziby urzędów hipotecznych. Wtedy to powołano do istnienia również Dyrekcję Szczegółową TKZ w Płocku. Pódział ten przetrwał do 1866 r., kiedy to w następstwie nowego podziału administracyjnego Królestwa, powstało 10 guberni. Wtedy ponownie dostosowano strukturę TKZ do nowego podziału kraju.

Władze Towarzystwa stanowiły Komitet Towarzystwa, Dyrekcja Główna i dyrekcje szczegółowe.

Najwyższym organem w Towarzystwie był Komitet Towarzystwa, który wyposażony był w uprawnienia kontrolne wobec pozostałych, niższego szczebla instancji. Komitet zarządzał funduszami Towarzystwa, czuwał nad skrupulatnym przestrzeganiem jego przepisów, przyjmował sprawozdania finansowe Dyrekcji Głównej. Posiadał wyłączne prawo zgłaszania wniosków do rządu. Na czele Komitetu stali prezes⁵ i 16-stu, a po reformie w 1866 r. 20-stu radców (po dwóch z każdej guberni). Byli oni urzędnikami wybieralnymi na zebraniach wyborczych w dyrekcjach szczegółowych, na 4-letnie kadencje. Skład Komitetu uzupełniali pracownicy etatowi, którzy prowadzili biuro Komitetu.

Przy Komitecie istniał zależny od niego tzw. Komitet Właścicieli Listów Zastawnych, który składał się z prezesa, 4 radców i sekretarza. Komitet Wierzycieli rozpatrywał wyłącznie sprawy związane z listami zastawnymi. Dodatkowo sprawował bieżącą kontrolę nad sprawami Towarzystwa.

Kolejnym organem była Dyrekcja Główna, która ściśle była podporządkowana Komitetowi. Do jej zadań należało ustalanie kierunków oddziaływania Towarzystwa oraz sprawowanie nadzoru nad dyrekcjami szczegółowymi. Dyrekcja Główna aprobowała wysokość pożyczek, dokonywała ich wypłat, wypuszczała w obieg listy zastawne i kupony, względnie je wycofywała lub umarzała. Na czele Dyrekcji stał prezes z aparatem wykonawczym.

Organem najniższego szczebla była Dyrekcja Szczegółowa Towarzystwa. W zakres jej działalności wchodziło rozpatrywanie wniosków o pożyczki, ich zatwierdzanie i wypłata, dopilnowanie zabezpieczenia ich według obowiązujących przepisów, pobór należności, względnie przeprowadzanie ich egzekucji we właściwym okręgu, a także wykonywanie bieżących poleceń Dyrekcji Główniej. Zarząd Dyrekcji Szczegółowej składał się z prezesa, 6-ciu radców i urzędników biurowych. Prezes wybierany był na 4-letnią kadencję, zaś radcowie na okres dwóch lat, z możliwością ponownego wyboru. Prezesi i urzędnicy obsługi biura wszystkich szczebli, opłacani byli na zasadzie umowy o pracę przez cały rok, zaś radcowie jedynie za miesiąc, w których wykonywali czynności.

Ażeby zostać urzędnikiem stałym, należało udokumentować swoją przynależność do stanu szlacheckiego oraz ukończyć przynajmniej szkołę średnią. Warto zaznaczyć, że prawo do głosowania i wybieralności przysługiwało tylko tym członkom, którzy byli krajowcami, mieli dobra obciążone pożyczką i których długi hipoteczne nie przekraczały 50 % szacunkowej wartości posiadanych dóbr. Z danych np. dla guberni płockiej z 1887 r. wynika, że na 1188 członków, zaledwie 434 przysługiwało prawo głosu.

Początkowo czasokres działania Towarzystwa ustalono na 28 lat. Oparto się tu na zasadzie, że pożyczki będą spłacane w 56 półroczach, czyli w przeciągu 28 lat, z tym że okres karencji dla wierzycieli upływał już z końcem czerwca 1826 r. Zapotrzebowanie na kredyt było wówczas ogromne. W samej tylko guberni płockiej złożono wnioski na kwotę 2,5 mln zł. Prawo do wniosków o pożyczkę przysługiwało jedynie tym petentom, którzy opłacali podatki, nazywane wówczas „ofiarami”, od 100 zł wzwyż. W 1838 r. kwotę tą obniżono o 50 %, ponieważ pożyczkami objęto dobra powyżej 180 morgów⁶. W tym roku udzielanie pożyczek bieżących z pierwszej emisji listów zastawnych ograniczono do 1840 r., jednakże wypuszczono nową emisję. Pożyczkę mógł otrzymać każdy, kto miał umorzoną lub spłaconą pierwszą pobraną pożyczkę, względnie, kto pierwszą pożyczkę nie pobrał do przysługującej mu wysokości

Towarzystwo wywiązało się z zadań postawionych przed nim w 1826 r. Instytucja ta nie tylko, że urato-

wała większość majątków przed upadkiem, przyczyniła się do ich oddłużenia, modernizacji, ale pośrednio korzystnie wpłynęła na ożywienie się przemysłu. Dlatego na mocy nowych przepisów wydanych 8 (20) czerwca 1853 r., Towarzystwo zostało upoważnione do udzielania nowych pożyczek, na nowy 28-letni termin. Od 10 (22) maja 1860 r. Towarzystwo wzbogaciło ofertę. Postanowiło mianowicie wyemitować następną serię pożyczek celowych, tj. przeznaczonych wyłącznie na dalsze oddłużanie majątków, urządzenie w dobrach prywatnych lasów i oczyszczanie osiadłych w nich włościan. 12 (24) lipca 1869 r. władze nadały Towarzystwu status instytucji stałej⁷.

Na tak zarysowanym tle przejdziemy do omówienia dziejów interesującej nas Dyrekcji Szczegółowej TKZ w Płocku. Dyrekcję powoływał do istnienia wspomniany już dekret księcia – namiestnika Królestwa z 8 listopada 1825 r. Do 1866 r. Dyrekcji w Płocku były podporządkowane następujące powiaty: płocki, ciechanowski lipnowski, mławski, ostrołęcki, płoński, przasnyski, pułtuski, rypiński i sierpecki. W 1866 r. zostały wyłączone z jurysdykcji Dyrekcji pow. pułtuski i ostrołęcki, a to w związku z nowym podziałem administracyjnym. Naturalnie zmniejszyło to liczbę stowarzyszonych.

Już na początku, tj. przed 1 listopada 1825 r. chęć przystąpienia do TKZ wyraziło 93 właścicieli dóbr, którzy zgłosili wnioski o pożyczki w listach zastawnych na ogólną kwotę 3,634.000 zł. Oni też dokonali wyboru pierwszych urzędników, tzw. wybieralnych, spośród 57 stowarzyszonych, tj. takich, którzy posiadali bierne prawo wyborcze. Oni również określili sposób działania Dyrekcji. W składzie założycieli płockiej Dyrekcji Szczegółowej wymienia się przede wszystkim Ignacego Chełmickiego, właściciela dóbr Okalewo w pow. rypińskim i Dominika Ciótkowskiego, który był właścicielem Winnicy, w pow. lipnowskim.

Pierwsze wybory do władz wszystkich szczebli odbyły się 17 stycznia 1826 r. I tak na radców do Dyrekcji Główniej wybrano Mariana Cissowskiego z Długiego i Macieja Rościszewskiego, b. radcę Prokuratorii, który był właścicielem dóbr Umieszko. Do Dyrekcji Szczegółowej zostali wybrani Jacek Krępski z Gorkowa, Wincenty Chełmicki z Bądkowa Jeziornego, Ignacy Chełmicki z Okalewa, Gabriel Podoski z Rusinowa, Ksawery Jackowski z Zawidza Kościelnego, Konstanty Witkowski z Podkrajewa i Wojciech Piotrowski z Dzierżna.

Pierwszym w historii prezesem płockiej Dyrekcji Szczegółowej TKZ został Wincenty Chełmicki⁸. Na pisarza wybrano Jana Brzozowskiego, b. patrona Trybunału w Płocku, który w latach następnych, pełnił funkcję pisarza w Dyrekcji Główniej. Kasjerem został Józef Czaplicki. Data 18 stycznia 1826 r. oznacza dzień ukonstytuowania się władz Dyrekcji Szczegółowej w Płocku i jednocześnie moment rozpoczęcia działalności⁹.

Na podstawie instrukcji z 7 X 1826 r., wydanej przez Radę Administracyjną Królestwa Polskiego, zostały przeprowadzone pierwsze wybory na radców do Ko-

mitetu TKZ. Odbyły się one w Płocku na zebraniu wyborczym w dniu 12 XII 1826 r. Mocno zastanawia fakt, że przy tej okazji, dokonano ponownych wyborów do władz płockiej Dyrekcji Szczegółowej. Można domyślać się, że albo wybory z 17 I 1925 r. miały charakter wyborów tymczasowych, albo też, że zostały wówczas popełnione uchybienia formalne. W ostateczności, na swoich stanowiskach utrzymali się wszyscy dotychczasowi działacze. Do składu radców dokooptowano jedynie D. Ciółkowskiego z Winnicy i Wojciecha Chobrzyńskiego, który był właścicielem dóbr Grady.

Następne wybory, które w związku z rotacyjnym składem radców miały charakter wyborów uzupełniających, odbywały się już co dwa lata. Wyjątek stanowiły lata 1848 i 1854 r., kiedy to z przyczyn politycznych, nie zwołano Zebrań Ogólnych. Wtedy to decyzją Komitetu, ci sami działacze zostali pozostawieni na dotychczasowych stanowiskach.

Oprócz wymienionych, we władzach Dyrekcji Szczegółowej w Płocku w charakterze radców udzielali się do 1838 r. następujący działacze: Kajetan Płaskowski z Czarnego, Karol Duczymiński z Orłowa, Klemens Luboradzki z Komosina, Jakub Ostaszewski z Przybojewa, Wojciech Dębski z Bolewa, Jan Gadowski z Grzybowa, Ludwik Tchorzewski z Brulina, Teodor Krajewski z Pokrzywnicy, Jan Łepicki z Unieka, Symforian Rudowski z Kuchar i Józef Jórski ze Strzelni.

W tym czasie, płocką Dyrekcję Szczegółową w Dyrekcji Głównej w Warszawie reprezentowali jako radcy: Henryk Nakwaski z Nakwasina, M. Cissowski ze Skrwilna, Ignacy Józefowicz z Kłokocka i Franciszek Kóskowski z Niędzina. Natomiast w Komitecie Towarzystwa zasiadali Tymoteusz Miszewski z Naborowa i Jan Turski ze Szczapska, który w latach późniejszych, został członkiem Senatu Królestwa.

Prezesami tzw. zebrań ogólnych w Dyrekcji Szczegółowej płockiej byli m.in. wybierani: Jan Piwnicki z Płonnego, Karol Zboirski z Kikoła, Jakub Trzciniński z Chojnowa, Michał Małowieski z Kryska, i Ignacy Łempicki z Noskowa.

Pierwszym prezesem Dyrekcji Szczegółowej w Płocku, jak już uprzednio wspomiano, został Wincenty Chelmiński. Funkcję tę sprawował do 1831 r. Jego niewątpliwą zasługą było zaktywizowanie gospodarce ziemian z terenu departamentu, a później woj. płockiego na rzecz stosowania nowoczesnych zasad gospodarowania, w oparciu o kredyt. Po jego wyjeździe zagranicę, spowodowanym obawą przed represjami carskimi za wybitny udział w powstaniu, na to stanowisko został wybrany Kajetan Płaskowski¹⁰. Kierował on płocką Dyrekcją Szczegółową aż do 1842 r. włącznie.

W 1838 r. znacznie został rozszerzony zakres usług Towarzystwa. Zezwolono mianowicie na zaciąganie nowych pożyczek, tj. tzw. dodatkowych lub odnowionych, z terminem ich umorzenia (tj. spłaty-przyp. aut.) w następnych 28 latach. Należy w tym miejscu podkreślić, że od momentu zawązania Towarzystwa do końca 1838 r. Dyrekcja płocka TKZ udzieliła dla 659

stowarzyszonych pożyczki na łączną kwotę 24,178.700 złotych. W tym okresie, mimo poważnych wstrząsów politycznych, spłaty napływały systematycznie. Działania egzekucyjne podjęto tylko w stosunku do niewielkiej ilości dóbr.

W latach 1838-1854 w składzie osobowym Działu czy Towarzystwa nastąpiły tylko częściowe zmiany. W gronie nowo wybranych m.in. znaleźli się Karol Zgliczyński z Zawidza, Kazimierz Świeżyński z Ważyka, Augustyn Tłuchowski z Bledzewa, Ignacy Dębiński ze Strzelni, Antoni Klimkiewicz z Chylina, Józef Cissowski z Rętlina, Jan Łepicki z Godziszewa, Onufry Makowiecki z Wylazłowa, Franciszek Kalksztajn z Trzask, Aleksander Jackowski z Bogurzyzna, Jan Pilchowski z Sobanic, Ksawery Filipkowski z Milewka, Wawrzyniec Ostrzykowski z Ratowa oraz Gracjan Luboradzki, który będąc wybranym, nie podjął funkcji.

Stanowisko prezesa, po ustąpieniu z niej w 1842 r. K. Płaskowskiego, kolejno pełnili: Józef Jórski¹¹ - przez 8 lat i Józef Cissowski¹² - 4 lata.

Były również zmiany w składzie urzędników etatowych w samej Dyrekcji w Płocku. W 1839 r. pisarza J. Brzozowskiego zastąpił J. Czaplicki, który pracował do 1856 r., tj. do śmierci. Jego zadania przejął Antoni Żochowski. Kasjerami natomiast byli kolejno Wincenty Sutkowski i Ignacy Nieszkowski.

W tym okresie, w pracach Komitetu TKZ udzielali się Ignacy Chelmiński, Stanisław Łukowski z Bromierza i Ignacy Bonawentura Bońkowski z Wylazłowa, Ten ostatni zasłynął z faktu, że w latach 1857-1861 był gubernatorem płockim. Ponadto w pracach Komitetu udzielali się Arkadiusz Gościcki z Węgrzynowa, M. Małowieski z Kryska i Michał Nałęcz z Zembowa.

Natomiast w prace Dyrekcji Głównej zaangażowani byli Faustyn Łepicki z Zalesia, Erazm Czermiński ze Złotopola, Jan Pilchowski i Dominik Dziewanowski z Działynia. Dziewanowski w latach 1862 - 1863 był kolejnym i ostatnim gubernatorem płockim Polakiem, a także członkiem b. Rady Stanu Królestwa Polskiego¹³.

Z kolei funkcje prezesów zebrań ogólnych m.in. pełnili Marian Cissowski, M. Małowieski i wielki poeta polski Gustaw Zieliński z Łążyna (1809-1881). W Komitecie natomiast, Dyrekcję Szczegółową reprezentowali M. Nałęcz i wspomniany M. Małowieski.

Przez cały omawiany okres liczba stowarzyszonych wzrosła do 1000 osób, zaś kwota pożyczek zabezpieczonych hipoteką do 4,603.470 rb.

Lata 1844 i 1846 zapisały się kłeską nieurodzaju i pomoru wśród owiec. Wtedy to odzyskiwanie przez Towarzystwo zaległych rat, nastęrczało poważne trudności. Dlatego kilka w tym czasie dóbr zostało zlicytowanych. Wyjątkowo natomiast pomyślne były lata 1853 i 1854., tak pod względem wpływu spłat, jak i urodzaju. Ceny na zboże osiągnęły wówczas bardzo wysokie notowania. Niemniej, trzy majątki zostały sprzedane.

Do 1844 r. siedziba Dyrekcji Szczegółowej mieściła się w wynajmowanym domu przy ul. Kolegialnej w Płocku. W 1843 r. Dyrekcja nabyła od K. Płaskow-

skiego na własność posesję przy ul. Warszawskiej w Płocku za kwotę 29.000 zł, tj. za 4.350 rb. Lokal ten był wykorzystywany na biuro oraz służył jako mieszkanie dla urzędującego prezesa.

W 1854 r. zamykał się pierwszy okres umorzenia dla dóbr, które w 1838 r. nie odnawiały pierwotnie zaciągniętych pożyczek. Jednocześnie od 1853 r. rozpoczął się następny okres udzielania kolejnych pożyczek, na dotychczasowych zasadach. W tym okresie Dyrekcja Szczegółowa TKZ w Płocku stała już na mocnych ekonomicznych podstawach. Rozporządzała własnym kapitałem w kwocie rb 2,918.830 i 24 i ½ kop., który powstał z oszczędności i naliczonych odsetek karnych. W ten sposób Towarzystwo usamodzieliło się od pomocy rządu, a nawet i po odpisie na kapitał rezerwowy, przeznaczyło na bliżej niesprecyzowane cele użyteczności publicznej kwotę rb.1,269.400 i 24 i ½ kop. Kwota ta została jednak zabezpieczona przez władze i praktycznie zamrożona.

Omawiane lata odznaczyły się w dziejach Towarzystwa wręcz znakomitą koniunkturą. F. Sokołowski podaje, że w tym czasie listy zastawne osiągnęły w obrocie giełdowym niezwykle wysokie notowania i to pomimo ciągłego pomnażania ich liczby w obiegu. W tym samym czasie doszło do znacznego obniżenia się kursów niemal wszystkich zagranicznych papierów wartościowych. Na podkreślenie zasługuje rok 1855, kiedy to wartość obiegowa listów zastawnych z emisji z 1838 r. osiągnęła w przecięciu cenę 15 rb. 23 kop., zaś za listy z emisji bieżącej płacono po 15 rb. 16 kop¹⁴. Obserwowana hossa spowodowała, że Towarzystwo zostało zmuszone do zwiększenia zatrudnienia wśród pracowników obsługi, ażeby podobać ilości mnożących się spraw.

Od 1854 r. funkcję prezesa sprawował Aleksander Jackowski¹⁵ i pełnił ją przez 3 kadencje, tj. przez 12 lat. W 1862 r. doszło do dosyć gruntownych zmian we władzach Towarzystwa, chociaż nie wydaje się, ażeby jakkolwiek na to wpływ miała ówczesna sytuacja polityczna. Wtedy to na radców Dyrekcji płockiej wybrano Tomasza Trzczińskiego z Machcina, Stanisława Kruszewskiego z Giżyna, Leonarda Czapskiego z Radomiu i Włodzimierza Kanigowskiego z Płomian. Do Dyrekcji Głównej weszli G. Zieliński z Łążyń, Ludwik Ramocki z Kobylnik, i A. Klimkiewicz z Leszczyń. Do Komitetu natomiast wybrano Józefa Jaworowskiego z Radzymina i Ludwika Kazimierowskiego z Brzezińska. W omawianym okresie funkcję prezesów zebrań ogólnych kolejno pełnili Stanisław Kisielnicki z Leszna, Jan Jaroszewski z Gródzka, Józef Czarnowski z Kroczewa.

Nastąpiła również zmiana na stanowisku kasjera. W 1856 r. został nim Józef Mańkowski¹⁶. W 1862 roku zastąpił go znany działacz społeczny Feliks Grzebski¹⁷, który funkcję tę sprawował przez najbliższe 40 lat¹⁸.

Rychło okazało się, że i dotychczasowa siedziba Dyrekcji Szczegółowej w Płocku, ze względu na szczupłość posiadanych pomieszczeń, nie spełniała zadań. Wtedy to zdecydowano się na pobudowanie nowego

gmachu przy ulicy Kolegialnej w Płocku. Budynek został oddany do użytku w 1859 r. Całkowity koszt budowy wyniósł 20.859 rb. Poprzednią siedzibę sprzedano za kwotę 5.401 rb¹⁹.

Z tego okresu należy również odnotować ciekawą inicjatywę, w postaci powołanego do istnienia Domu Zleceń Rolników Płockich, który został zarejestrowany 1 sierpnia 1859 r. Wspomnienie o płockim Domu Zleceń jest o tyle uzasadnione, że jego powstanie ma bezpośredni związek z czołowymi działaczami TKZ. Założycielami Domu Zleceń byli bowiem Gustaw Zieliński²⁰, Franciszek Kleniewski²¹ i ówczesny urzędujący prezes Dyrekcji Szczegółowej w Płocku Aleksander Jackowski²², który został również dyrektorem Domu Zleceń. Jego siedziba mieściła się w nowo oddanym gmachu płockiej Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa²³. Była to spółka akcyjna, której akcjonariuszami zostali niemalże wszyscy ziemianie zrzeszeni w płockiej Dyrekcji Szczegółowej²⁴. Jej podstawowym zadaniem było wyeliminowanie pośrednictwa w handlu zbożem i innymi produktami rolnymi prowadzonym z Europą Zachodnią oraz zaopatrywanie członków w produkty, maszyny i urządzenia niezbędne do prowadzenia produkcji rolniczej. W efekcie, miało to przyczynić się do zwiększenia rentowności krajowych gospodarstw rolnych.

Już od momentu zawiązania się spółki, jej sytuacja ekonomiczna była niezwykle trudna. Okazało się bowiem, że wbrew przychylnym opiniom prasowym, akcje spółki nie od razu znajdowały nabywców. Zatem konieczną stała się sprawa kredytowania. Tych natomiast odmówił Komitet TKZ pomimo, że prezes jego, Andrzej hr Zamoyski (1800-1874), wręcz entuzjastycznie odniósł się do inicjatywy podjętej przez płockich działaczy²⁵. Okazało się, że finansowania tego typu przedsięwzięć nie przewidywał ówczesny statut Towarzystwa. Przypomnijmy, że w tym właśnie czasie, płocka Dyrekcja Szczegółowa dysponowała nadmiarem środków finansowych. Udzielenia kredytów odmówiły również i banki żydowskie, które w Domach Zleceń upatrywały nie tylko zamach, na w gruncie rzeczy zmonopolizowany przez nich międzynarodowy obrót zbożem i ziemiopłodami, ale i samą inicjatywę zaczęto uważać za działanie wręcz antyżydowskie, które rzekomo wynikało z polskiego nacjonalizmu²⁶. Jak ważnym był dla środowisk żydowskich problem Domów Zleceń świadczy fakt, że od ich likwidacji, uzależniły one poparcie sprawy powstania styczniowego przez ogół społeczeństwa żydowskiego. Co więcej, powstanie Domów Zleceń uważały za skutek rozbijackiej polityki rosyjskiej, która miała na celu zwaśnienie właśnie Polaków i Żydów²⁷. Ostatecznie, jak twierdził Wł. Grabski, już na samym wstępie działalności, spółkę zasilili kredytami Leopold Kronenberg (1912-1878), co naszym zdaniem jest wysoce wątpliwe²⁸.

Od momentu rejestracji, która jak wspomniano, nastąpiła 1 sierpnia 1859 r., spółka rozpoczęła działalność gospodarczą, która była rozwijana w sposób niezwykle pomyślny. Przejawiało się to w tym, że w nie-

bywale krótkim czasie, ceny skupu zboża w stosunku do miejscowych cen rynkowych, w ciągu tylko pierwszego roku działalności wzrosły o ponad 100 %. Oferowano także znakomite warunki kontraktacji, poprzez wprowadzenie systemu zaliczek. W okresie urodzaju płacono do 50 % ceny, a w wypadku obowiązywania niskich cen, aż do 2/3 ceny rynkowej.

Z danych za pierwsze półrocze 1860 r. wynika, że obrót wyniósł 350.000 rb. Zawarty w tej kwocie zysk, jak również uzyskany kredyt, pozwoliły na zakupienie dla potrzeb spółki dużych pomieszczeń magazynowych w Płocku i wydzierżawienie podobnych we Włocławku. Założono także 2 kantory posilkowe, jeden w Wyszogrodzie, a drugi w Pułtuskach. Dla ziemian z terenu Lipna, założono agencję w Toruniu, a dla tomżyńskich – w Łomży. Równoległe zaczęły powstawać Domy Zleceń w Radomiu, Sandomierzu, Lublinie, Kielcach, Hrubieszowie. Większość z nich została podporządkowana Płockowi na zasadzie agencji²⁹. W tym czasie, Zarząd w osobach Jackowskiego, Kleniewskiego i Zielińskiego załatwiał w Gdańsku zbyt towarów do Niemiec, Francji, Holandii i Wielkiej Brytanii, bądź za pośrednictwem kupców Gdańskich, bądź bezpośrednio z przedstawicielami handlowymi firm z tych państw. Ze szczątkowych relacji prasowych wynika, że płocki Dom Zleceń wręcz dyktował swoje warunki kupcom gdańskim. Spółka bardzo często sama organizowała zbyt zagranicę, wynajmując statki i załatwiając formalności celne związane z eksportem. Jednocześnie importowała towary niezbędne dla rolnictwa.

Nie znamy sprawozdań z działalności gospodarczej spółki i dlatego nie można ocenić do końca jej kondycji ekonomicznej. Biorąc jednak za podstawę zasięg oddziaływania terytorialnego spółki należy sądzić, że miała wszelkie szanse rozwoju, przynajmniej do początku lat 70-tych, kiedy to na Zachodzie trwał popyt na polskie produkty zbożowe. Spółka jednak upadła. Brak materiału źródłowego powoduje, że nie wiadomo kiedy ten fakt ostatecznie nastąpił, jak również nie znane są do końca jego przyczyny. Wiemy natomiast, że sprawy związane z jej likwidacją, toczyły się przez długie lata. Jeszcze 17 stycznia 1876 r. uzupełniano skład komisji likwidacyjnej, w związku ze śmiercią jednego z likwidatorów. Według Kalendarza „Płoczanin” na rok 1886 - o upadku Domów Zleceń zdecydowały takie przyczyny, jak niefachowe kierownictwo, brak wyrobienia handlowego klientów, którzy nie byli zdolni do solidarnego dotrzymywania zobowiązań oraz niedotrzymywanie przez nich ustalonych terminów płatności, a także wydarzenia po roku 1863, które zniszczyły je doszczętnie³⁰. Podobnie na ten temat pisali Władysław Grabski i Ignacy Schiper³¹.

Naszym zdaniem, o upadku spółki zdecydował głównie chaos gospodarczy, jaki nastąpił w związku z wydarzeniami politycznymi w latach 1863/1864. Spowodował on trudności płatnicze wierzycieli Domów Zleceń, co jak wynika z bilansu likwidacyjnego spółki, spowodowało nadmiernie wysoki wzrost kosztów pośrednich, w tym głównie związanych z obsługą kredytową banków oraz prowadzonymi przez spółkę

powództwami procesowymi. Swoje znaczenie miała również niesolidność agentów, którzy zaniechali rozliczania się ze Spółką. W tej sytuacji, rozwiązanie Domów Zleceń było konieczne³².

Niejako w nawiązaniu do omawianej sprawy należy wspomnieć o powstaniu w 1884 r. kolejnej spółki akcyjnej pn. Dom Handlowy dla Rolników Płockich. Jej założycielem był znany kupiec i działacz społeczny Władysław Jasiński (Jasiński)³³. Spółka ta nie miała tak szerokiego oddziaływania ekonomicznego i dlatego nie jest przedmiotem naszych dociekań.

Reasumując należy stwierdzić, że istnienie Domów Zleceń Rolników Płockich, miało duże znaczenie dla tutejszego środowiska ziemiańskiego. Trafnie to ujął F. Sokołowski, kiedy pisał, że „[...] Dom ten, mimo krótkiego istnienia, oddziałł bardzo na pomyślność naszej okolicy i ośmielił do tworzenia wówczas podobnych spółek w innych częściach kraju”³⁴.

Lata 1862-1870 to następny okres w dziejach Towarzystwa. Rozpisano udzielanie nowych pożyczek. Tym razem udzielano ich w oparciu o przepisy z 1860 r. Normy te znacznie rozszerzyły dotychczasową ofertę. Wówczas to pożyczkobiorcy mogli zaciągać pożyczki w listach zastawnych i II serii, w wysokości przekraczającej kwotę poprzedniego kredytu. Spowodowało to duże ożywienie. Na koniec 1862 r. kwota pobranych kredytów wzrosła do 5,872.545 rb. Zważywszy na siłę nabywczą rubla, stanowiło to kwotę ogromną. Spowodowała ona ty samym konieczność szczegółowego sprawdzenia wartości wielu dóbr³⁵.

W 1862 r. odbyły się wybory do władz Towarzystwa, pamiętne tym, że były najliczniejsze w historii Towarzystwa. W przededniu delegaci poszczególnych powiatów, w liczbie po 2 na powiat, opracowali listę kandydatów do władz, którą przedstawili wyborcom. Charakterystyczne, że propozycja ta przeszła bez jakiegokolwiek oporu. Jak wówczas zaznaczono, nie chodziło tym razem o osoby, lecz o dobro instytucji. Z tego okresu wiadomo, że w Dyrekcji Szczegółowej utrzymał stanowisko prezesa Aleksander Jackowski i pełnił tę funkcję do 1866 r. włącznie. Po nim prezesem został wybrany Felicjan Sokołowski³⁶ z Kamienicy.

Powstanie styczniowe i następne wydarzenia, które były związane z okresem reakcji rosyjskiej, charakteryzowały się dużymi trudnościami w spłacie dla TKZ rat należnych pożyczek. W latach 1862 - 1870 zajętych było i zagrożonych sprzedażą około tysiąca dóbr. Z ustaleń Sokołowskiego wynika, że latach tych ogółem wywłaszczono 13 dóbr. I tak w 1864 - jeden majątek, do 1868 - cztery, do 1870 - 8 dóbr. Autor ten podaje również, że brak sprawozdań za lata 1864 -1866 uniemożliwia mu ocenę ewentualnie prowadzonych wówczas dalszych wywłaszczeń. Jednakże z kontekstu jego wypowiedzi nie wynika, ażeby istotnie takie miały miejsce³⁷. Jest to niezwykle ważne spostrzeżenie, zwłaszcza dla historii politycznej tego okresu dziejów. Oznacza ono bowiem, że muszą ulec zasadniczej rewizji dotychczasowe opinie na temat udziału i zachowań szlachty posesjonackiej z tego regionu w

powstaniu styczniowym. Ulec również musi ocena zasięgu stosowania represji przez Rosjan, w poruszo-
nym temacie.

W międzyczasie pojawili się nowi działacze, którzy zasilili statutowe organy Towarzystwa. W Dyrekcji Szczegółowej znaleźli się wspomniany już F. Sokołowski, a nadto Karol Ujazdowski z Nagórek, Marce-
li Zboiński z Ogorzelic, Franciszek Ostrowski ze Złotopola i Cyprian Walewski z Małej Wsi. W Komitecie Towarzystwa Płock był reprezentowany przez Jana Karnkowskiego z Karnkowa. Prezesami zebrań ogólnych w tym czasie kolejno byli: J. Karnkowski, Włodzimierz Wisielnicki z Zielonej, Józef Tarnowski, D. Dziewanowski i C. Walewski. W 1866 r. nastąpiła zmiana na stanowisku pisarza. Po śmierci A. Zochowskiego został nim asesor sądu kryminalnego w Płocku Stanisław Konieczny. Kasjerem w dalszym ciągu pozostawał Józef Mańkowski

Nowy podział administracyjny Królestwa, który miał miejsce w 1866 r. zmienił zakres oddziaływania terytorialnego Dyrekcji płockiej. W tymże bowiem roku odeszły do nowoutworzonej Dyrekcji Szczegółowej TKZ w Łomży pow.: pultuski, mławski, ostrołęcki i ostrowski. Spowodowało to nie tylko odejście z Towarzystwa znacznej liczby członków, ale przysporzyło wiele nowych spraw, które były związane z sądowym określeniem przynależności wielu dóbr do danej Dyrekcji. Podział bowiem nie uwzględniał rozciągłości przestrzennej wielu majątków. Mimo zaistnienia tego faktu, w bliskiej perspektywie nie miało to większego znaczenia dla stanu ilościowego członków, ponieważ Towarzystwo systematycznie zwiększało swoje oddziaływanie.

W 1869 r. nastąpiła pewna demokratyzacja Towarzystwa. Władze wprowadziły przepis, iż członkostwo mogli uzyskać właściciele dóbr, które stanowiły rozległości przekraczające 90 morgów. Oznaczało to, że po raz pierwszy w historii TKZ członkostwo mogli uzyskać przedstawiciele ludności włościańskiej, ponieważ wśród niej znajdowali się również dysponujący takim arealem ziemi.

Nowe przepisy dopuszczały również na zamianę pożyczek z 3 emisji na nowe. Uregulowania te zostały wydane przez Komitet TKZ właśnie na wniosek Dyrekcji płockiej, która w tej zamianie upatrywała pewniejsze zabezpieczenie interesów samego Towarzystwa, jak i jego członków.

Dyrekcji Szczegółowej w Płocku udało się również wpłynąć na uchwalenie przez Komitet nowych przepisów taksowych. Nieco wcześniej, przy pomocy miejscowych ziemian, ale też i zaproszonych ekspertów, zweryfikowano obowiązujące dotychczas przepisy w zakresie klasyfikacji gruntów, poszczególnych dóbr, a także ustalono ich właścicieli. Przyczyną tego stanu rzeczy była tendencja do nadmiernego rozdrabniania się wielu dóbr, co często utrudniało windykację należnych Towarzystwu zobowiązań³⁸.

12 (24) lipca 1869 r. TKZ uzyskało od władz państwowych status instytucji stałej. Zmianie uległy również przepisy o udzielaniu pożyczek nowej emisji li-

stów zastawnych, które były oprocentowane już na 5 %, a nie jak dotychczas na 4 %. Motywowano to wielkimi trudnościami gospodarczymi w kraju, jakie wystąpiły w związku z niedawną przeprowadzoną reformą uwłaszczeniową. Przyjęto też nowe normy udzielania pożyczek. I tak dotychczas stosowany szacunkowy mnożnik 16 zamieniono na 40, co równało się połowicznej wycenie szacunkowej dóbr. Pożyczka taka nazywała się pożyczką z normy³⁹.

W 1870 r. dokonano wyboru nowych władz. Prezesem płockiej Dyrekcji Szczegółowej został wybrany Franciszek Kochanowski ze Świdziebni. Władze carskie jednak tego wyboru nie uznały. W tej sytuacji, prezesurę powierzono Janowi Choromańskiemu z Żoch. Z kolei, nieznanie bliżej zastrzeżenia co do tej kandydatury wysunął Komitet TKZ, który wyznaczył na prezesa komisarycznego radcę Ludwika Komierowskiego⁴⁰. Prezes komisaryczny miał kierować płocką Dyrekcją do momentu prawnego powołania nowego prezesa. Spowodowało to protest ze strony dotychczasowego Zarządu. Skutek był taki, że wszyscy radcy poddali się do dymisji.

Ten okres tymczasowości trwał dwa lata, tj. aż do następnych wyborów, które odbyły się w 1872 r. Wtedy to, radcami Dyrekcji zostali wybrani L. Komierowski, który też został powołany na prezesa oraz Jan Choromański, J. Zawadzki, były prezes Felicjan Sokołowski i Zygmunt Rościszewski (1830-1900) z Borowa, który też każdorazowo był wybierany na radcę Towarzystwa do 1900 r., tj. do śmierci. Powszechnie uchodził on za wytrawnego znawcę problematyki fiskalnej⁴¹.

W 1874 r. liczbę radców powiększyli Wincenty Bagieński z Kossewa oraz Alfons Orłowski. W tym czasie w pracach Komitetu Towarzystwa kolejno udzielali się J. Jaworowski, Adam Pisarzewski z Chranowa i Mikołaj Glinka ze Szczawina. W Dyrekcji Głównej pozostawali bez zmian dotychczasowi działacze. Natomiast funkcje prezesów zebrań ogólnych kolejno pełnili: Ignacy Piwnicki z Gulbina, G. Zieliński i M. Glinka.

W omawianym okresie musiało jednak dochodzić do znacznych nadużyć ze strony dłużników TKZ. Świadczy o tym uzależnienie rozpatrzenia wniosku o pożyczkę, od uprzedniego sprawdzania zgodności przedłożonych w nim danych ze stanem faktycznym na miejscu lub też przeprowadzenie szczegółowej tzw. taksy majątku. Tej ostatniej czynności dokonywali upoważnieni przez Dyrekcję członkowie, zwani taksatorami, których do sprawdzenia wniosku zapraszał wnioskodawca. Taksatorów w liczbie po dwóch na każdy powiat, powoływała Dyrekcja Szczegółowa. Nominacje otrzymywali oni od Komitetu Towarzystwa⁴².

W maju 1875 r. ogólna liczba wierzytelności na rzecz płockiej Dyrekcji TKZ zamykała się kwotą 9,728.610 i obciążała 1.153 dóbr rządowych i prywatnych. Na przestrzeni omawianych lat stan osobowy członków przedstawiał się następująco.

W 1876 r. na czele Dyrekcji płockiej stał L. Komierowski. Radcami byli Z. Rościszewski, Zawadzki, Choromański, pisarzem Sokołowski, kasjerem Skonieczny oraz Mańkowski⁴⁴. W 1878 r. Towarzystwo w Płocku

ku liczyło 438 członków wybieralnych (według stanu na 3/15 lutego 1878)⁴⁵.

Z tego okresu pochodzi informacja, że prezes przysyłanych wyborów przesłał do „Korespondenta Płockiego” 500 rb z dyspozycją, ażeby ten „zwyczajowy” jak to określono fundusz, został przeznaczony w połowie na wsparcie biednych uczniów gimnazjum płockiego, a w połowie przeznaczony na pomoc dla powoźcian w sandomierskim⁴⁶.

Przeprowadzone 1 października 1880 r. wybory do Dyrekcji Szczegółowej Płockiej miały szczególną oprawę. Wybory zaszczylił obecnością sam gubernator płocki Sergiusz hr. Tołstoj, co stało się już zwyczajem i w latach następnych. Wtedy to prezesem Dyrekcji płockiej ponownie wybrano Komierowskie-

go. Ciekawe są niektóre uchwalone wówczas wnioski, ponieważ oddają one problematykę tamtych czasów. Postulowano wówczas:

1. rozszerzenie pożyczek Towarzystwa, ograniczającego dotychczas przepisami z 1825 i 1869 r. do rzeczywistej wartości dóbr, z pominięciem dotychczas obowiązującego mnożnika;

2. Wyrażenie zgody na zaciąganie nowych pożyczek, bez konieczności konwersji nie umorzonych jeszcze rat pożyczek⁴⁷.

Cofnięcie obowiązku płacenia raty z góry, nie było już konieczne z uwagi na znakomitą kondycję ekonomiczną funduszu zapasowego Towarzystwa. Na mocy decyzji Dyrekcji Głównej TKZ z dnia 21 lutego 1882 r., stowarzyszeni zostali zwolnieni od opłaty 1/5 % pó-

Tablica 1. Stan osobowy członków Dyrekcji Szczegółowej TKZ w Płocku w latach 1826 - 1876⁴⁸

rok	Ilość członków			Rok	Ilość członków		
	Głosujących	Wybieralnych	Obecn. Na zebr		Głosujących	Wybieralnych	obecn. na zebr
1	2	3	4	1	2	3	4
1826	93	37	57	1852	829	395	-
1828	241	-	-	1856	779	-	196
1830	308	-	-	1858	832	513	-
1832	252	130	129	1860	906	424	173
1834	390	201	-	1862	856	469	253
1836	419	329	-	1864	859	500	257
1838	449	242	-	1866	896	464	197
1840	697	354	-	1868	829	394	-
1842	898	420	-	1870	934	424	218
1844	1.017	531	-	1872	945	489	222
1846	1.023	541	-	1874	932	493	196
1850	-	483	-	1876	770	400	186

trocznie, czyli 2/5 % rocznie od zaciągniętej pożyczki, pobieranych jako kosztu administracyjne. Dyrekcja zapowiadała również powołanie przy Towarzystwie instytucji, udzielającej pożyczki na cele melioracyjne, irygację łąk, drenację i marglowanie, z użyciem na to środków, które już znajdowały się w dyspozycji Towarzystwa. Pożyczek na te cele już od lat domagali się członkowie⁴⁸.

Wysoki kurs listów zastawnych na warszawskiej giełdzie wywołał silny trend do obrotu majątkami ziemskimi, podobnie jak to miało miejsce w 1870 r. Powodowało to gwałtowne zapotrzebowanie na kredyty. Uprzednio, członkowie pobierali go dla spłaty uciążliwych długów, zaś listy zastawne przechodziły bezpośrednio w ręce wierzycieli - kapitalistów. Obecnie pożyczkę odbierali bezpośrednio sami wierzyciele TKZ, najczęściej w celu odkupienia przyległych folwarków. „Korespondent Płocki” nie omieszkiał zauważyć, że „[...] byłoby to zjawisko pocieszające, gdyby nie handel majątkami ziemskimi, prowadzony dla uzyskania doraźnych korzyści. Cierpi na tym jedynie ludność folwarczna. Praktyka ta wywołała niebывale wysokie

ceny ziemi, co stało się przyczyną niepotrzebnych przesilen ekonomicznych⁴⁹.

25 kwietnia 1882 r. rozpoczęła się kampania wyborcza do władz TKZ. Zebranie wyborcze wyznaczono na 31 grudnia. W tym roku, na zasadzie rotacji ustąpili: z Komitetu Towarzystwa – L. Ramocki, z Dyrekcji Głównej – Felicjan Skokowski i z płockiej Dyrekcji Szczegółowej – Józef Zawadzki, Wincenty Bagiński i Z. Rościszewski⁵⁰.

Zwołane przez ówczesnego prezesa zebrania ogólnych Tytusa Duczymińskiego zebranie, które odbyło się 31 maja 1882 r. w Płocku. Zostało ono również poświęcone upamiętnieniu założyciela Towarzystwa, ks. Druckiego-Lubeckiego, którego uznano jako męża opatrnościowego dla kraju. Podkreślono jego zasadniczą rolę w utrzymaniu się wielkiej własności. Zebranie zakończyło się rezolucją nawołującą o konsolidację środowiska⁵¹.

W 1883 r. prezesem Dyrekcji Szczegółowej ponownie został Ludwik Komierowski⁵². Z tego okresu posiadamy informację, że z jego inicjatywy oraz J. Gościckiego, Stanisława D. oraz Z. Rościszewskie-

go, podjęto działania na rzecz utworzenia spółki komandytowej dla obsługi rolnictwa. Projekt statutu opracował adwokat Stanisław Chyczewski, który znany był z faktu, iż jednocześnie był współzałożycielem płockiej spółdzielni „Zgoda”. Chęć przystąpienia do projektowanej spółki zgłosiło 37 osób, które zadeklarowały łączny udział w wysokości 39.700 rb. O dalszych losach tej inicjatywy źródła milczą⁵³.

W 1884 r. znowelizowano przepisy o opłatach taksowych (podwyżka) oraz wprowadzono mnożnik 80 do podatku gruntowego. W tym też roku zostało złożonych 778 wniosków o pożyczki. Do 15 lutego przedłożono też 147 operatów taksowych⁵⁴.

W 1887 r. skład władz płockiej Dyrekcji Szczegółowej pozostawał taki sam, jak w roku 1882. Różnica dotyczyła jedynie taksatorów, do składu których dookooptowano Ignacego Antoszewskiego, właściciela dóbr Wilczkowo⁵⁵.

W 1888 r. do Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego w Płocku należeli: Wincenty Bagieński⁵⁶ – prezes oraz radcowie: J. Zawadzki, E. Kossobudzki, Teofil Pilitowski, A. Orłowski, Z. Rościszewski i Adam Drewnowski. Pisarzem w dalszym ciągu pozostawał Skonieczny, kasjerem Grzebski, rachmistrzem – Żochowski, jego pomocnikiem Iwiński oraz archiwistą – A. Grabowski, podsekretarzem A. Karwosiecki i dziennikarzem Moszczeński. Funkcje taksatorów w powiecie płockim w tym okresie pełnili: Robert Kunkiel z Drobina, W. Żurowski z Bronisławia, Konstanty Małowieski z Podgórze i L. Ramocki z Rostkowic⁵⁷.

W 1891 r. prezesem nadal pozostawał Wincenty Bagieński. radcami Z. Rościszewski i S. Baliński, naczelnikiem Biura F. Grzebski⁵⁸. W tymże roku w maju, Stanisław Baliński przejął funkcje prezesa Dyrekcji Szczegółowej TKZ w Płocku, w związku ze śmiercią W. Bagieńskiego⁵⁹.

Następne informacje o działalności T K Z w Płocku pochodzą dopiero z 1898 r., chociaż wiadomo, że na czele płockiej Dyrekcji Szczegółowej w 1889 r. stanął Waldemar Piwnicki⁶⁰. Funkcję tę praktycznie sprawował do śmierci. Wtedy to na zebraniu wyborczym z 15 maja, które odbyło się pod przewodnictwem prezesa zebrań ogólnych Antoniego Jaworowskiego z Radzymina, zgłoszono pod adresem Komitetu szereg wniosków, które miały na celu usprawnienie działalności Towarzystwa. Postulowano wtedy m.in.: przeszacowanie wartości listów zastawnych z 4 i ½ % na 4 %, podniesienie taryfy przy szacowaniu gruntów wyższej jakości, a także o rozszerzenie udzielania pożyczek dla drobnej własności. W ostatnim przypadku, myślano głównie o tzw. szlachcie zagonowej. Domagano się też, aby Towarzystwo utworzyło instytucję wzajemnych ubezpieczeń. Zwrócono również uwagę na niedostateczne uposażenie pracowników etatowych (niewybieralnych), których uposażenia pozostawały bez zmian od 1880 r. Zebrani zadeklarowali nawet gotowość osobistego opodatkowania się na ten cel, gdyby Komitet był innego zdania.

B. Zdziarski ze Zdziara z kolei zgłosił wnioski dotyczące utworzenia funduszu melioracyjnego, a także większego wykorzystania przy czynnościach taksowania majątków agronomów oraz techników związanych z rolnictwem, co jego zdaniem miało zapewnić większą fachowość przy szacowaniu wartości gruntów. Postulował również uruchomienie za ich pośrednictwem doradztwa rolniczego, co z kolei miało sprzyjać podniesieniu wydajności pracy. Wreszcie zgłoszono wniosek, aby odsetki karne za zwłokę w płaceniu należności naliczono za poszczególne dni, a nie jak dotąd praktykowano, za cały miesiąc⁶¹.

Wtedy do Komitetu zostali wybrani B. Zdziarski⁶² i Antoni Orłowski z Leszna. Do Dyrekcji Głównej F. Sokolowski z Grabowa-Sulimy. Do Dyrekcji Szczegółowej w Płocku S. Baliński z Brudnic, Z. Rościszewski z Baranów, J. Szempliński z Kowalewa. Na zastępców odpowiednio wybrano: do Komitetu – Antoniego Karnkowskiego z Olesna i Stanisława Chełchowskiego z Chojnowa; do Dyrekcji Szczegółowej – K. Kozłowski z Kozłowa i Z. Kwasieberskiego z Wempil. Prezesem przyszłych zebrań został Ignacy Jaworowski z Trębek⁶³.

W 1899 r. władze Dyrekcji Szczegółowej w Płocku stanowili: prezes - W. Piwnicki, radcowie – S. Baliński, W. Węsierski, Z. Rościszewski, A. Drewnowski, Roman Smoleński, Szempliński. Naczelnikiem Biura został Jan Rudziński, kasjerami - R. Żochowski i A. Karwosiecki, pomocnikiem kasjera Jerzy Cissowski, archiwistą M. Moszczeński, podsekretarzem L. Mańkowski, dziennikarzem Stefan Wąsowicz, urzędnikami kancelarii – K. Gurbiski, J. Kakowski, J. Kępski, W. Gurowski, S. Zgliczyński, S. Zglinicki, Fr. Kowalkowski i Przedpeński. Na delegatów taksowych na powiat płocki powołano: Ignacego Antoszewskiego, Wincentego Żurowskiego, Smoleńskiego, Ludwika Gorzechowskiego i Juliana Ujazdowskiego⁶⁴.

W 1900 r. Dyrekcja Szczegółowa w Płocku, zrzeszała 806 członków, w tym 666 wybieralnych, co świadczyło o mocnej kondycji finansowej TKZ. Zjawisko to plasowało Dyrekcję Szczegółową płocką na drugim miejscu w Królestwie, tuż po Dyrekcji warszawskiej. Fakt ten jednak świadczył, o postępującym rozdrobieniu majątków. W ostatnich latach sporo majątków sprzedano w podziałach. Ziemia nadal utrzymywała się w wysokich w wysokiej cenie. Wynikało to głównie z obrotu ziemią w celach spekulacyjnych. Dało się też zauważyć pogorszenie warunków życia ziemian. Z tym wszystkim zbiegły się takie czynniki, jak nieurodzaj, brak robotników do pracy, postępująca niechęć do pracy w rolnictwie oraz utrzymujące się przesilenie ekonomiczne⁶⁵. Ówczesny prezes Dyrekcji Szczegółowej w Płocku W. Piwnicki postępującą w celach spekulacyjnych parcelację, uznał za główne zagrożenie dla stanu posiadania ziemiaństwa, jako klasy społecznej⁶⁶.

Pomimo tak skrajnie wyrażanej przez Piwnickiego opinii, sytuacja ziemiaństwa jako grupy społecznej, przedstawiała się wręcz znakomicie. Zadłużenie człon-

ków znajdujących się w obediencji płockiej Dyrekcji Szczegółowej TKZ w 1900 r. równało się średniej krajowej i nie przekraczało 10-ciu %. Wynik ten był uznany, jako mieszczący się w normie. W tym czasie fundusz rezerwowy w skali całego Towarzystwa wynosił 8,340.939 rb i 90 k. Dlatego Komitet Towarzystwa na posiedzeniu w dniu 19 stycznia 1900 r. uznał za zbędne dalsze jego powiększanie. Uchwalono natomiast za celowe podjęcie prac nad utworzeniem funduszu melioracyjnego oraz powołaniem Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń. Ta ostatnia sprawa, była szczególnie mocno podnoszona w Komitecie TKZ właśnie przez płocką Dyrekcję Szczegółową⁶⁷

W 1900 r. w wyborach do władz TKZ łącznie wzięło udział 177 osób. Do poszczególnych władz Towarzystwa wybrano wówczas: do Komitetu TKZ - B. Zdziarskiego i Kazimierza Czarnowskiego z Kroczywa; do Dyrekcji Głównej - Jana Załuskę z Czarnocinka; wybrano na radców w Dyrekcji Szczegółowej - A. Drewnowskiego z Wylazłowa, W. Węsierskiego z Siecienia, K. Kozłowskiego z Kozłowa, H. Świącickiego z Nowej Wsi, K. Świąckiego z Kielk, a ponadto T. Siekluckiego z Goleszyna i J. Pilitowskiego z Wołowej. Na zastępców powołano odpowiednio: do Komitetu - Wł. Grabowskiego z Setropia, do Dyrekcji Głównej - K. Strzeszewskiego z Arcelina; do Dyrekcji Szczegółowej w Płocku - S. Olszyńskiego z Kosinek i J. Lasockiego z Pępowa. Na prezesów zebrań ogólnych W. Kanigowskiego z Luberadza i J. Zielińskiego z Łążyna.

Wśród zgłoszonych wtedy wniosków do ciekawszych należały:

1. aby władze Towarzystwa wpłynęły przez podjęcie odpowiednich działań na zwyczaj kursów listów zastawnych;
2. aby na stanowiska w Dyrekcji Głównej i Komitecie wybierano ludzi kompetentnych;
3. aby 6-cio procentowy fundusz rezerwowy był naliczany od sumy pożyczki pozostającej do umorzenia, a nie od kwoty zahipotekowanej;
4. aby podnieść wynagrodzenie etatowych pracowników Towarzystwa⁶⁸.

W 1901 r. prezesem płockiej Dyrekcji nadal Piwnicki. Radcami pozostawali - A. Drewnowski, W. Węsierski, J. Szempliński, H. Świącicki. Naczelnikiem biura J. Rudziński, kasjerem A. Karwosiecki, rachmistrzem M. Moszczyński, archiwistą L. Mańkowski, pomocnikiem rachmistrza - S. Wąsowicz, podsekretarzem K. Gurbski, dziennikarzem J. Kępski, urzędnikami kancelarii - W. Gurbski, F. Kowalkowski, K. Przedpełski, J. Olszewski, B. Jasiński, A. Paškowski i S. Grabowski⁶⁹.

W tym czasie sytuacja ekonomiczna płockiej Dyrekcji T K Z przedstawiała się znakomicie. Dzięki jej staraniom, w 1902 r. został wzniesiony do czasów współczesnych istniejący gmach przy ulicy Kościuszki w Płocku, który przez długie lata służył jej za siedzibę. Budynek został pobudowany w stylu neorenesansowym, według projektu wybitnych architektów Apoloniusza Pawła Nieniewskiego (1856 - 1932) i Wład-

ysława Adolfa Kozłowskiego (1859 - 1925). Należy on do najpiękniejszych obiektów istniejących w Płocku. Obecnie użytkuje go Biblioteka Wojewódzka w Płocku⁷⁰.

W tym okresie na rynku, nadal utrzymywał się postępujący, spekulacyjny obrót ziemią. Powodowało to nieunikniony wzrost jej ceny. Sytuacja ta spowodowała, że wśród stowarzyszonych w T K Z, powszechnym stał się postulat podniesienia taryf szacunkowych aż o 50 %, co i tak było żądaniem umiarkowanym. Ministerstwo Finansów Rosji zgodziło się na podniesienie ich jedynie o 20 do 30 %. Taką właśnie informację Dyrekcja Główna T K Z przekazała na zebraniu wyborczym do władz, które odbyło się w 1902 r. w Płocku.

Samo zebranie wyborcze rozpoczęło się w atmosferze pewnej kontrowersji. Otóż zebrani zakwestionowali legalność otwarcia go przez Adama Karnkowskiego, a to z uwagi, że czynności tej nie dokonał B. Zdziarski, który na poprzednim zebraniu wyborczym otrzymał mandat do Komitetu T K Z. Jak pamiętamy, władze carskie unieważniły ten wybór. Ostatecznie spór został zażegnany, tym bardziej, że na sali obrad obecny był gubernator płocki Nikołaj N. Gordiejew (1901-1902).

W trakcie obrad Dyrekcja poinformowała członków, że w toku załatwiania przez Ministerstwo Finansów znajduje się sprawa uruchomienia funduszu melioracyjnego. Pojawiła się również możliwość do korzystania z kredytu długoterminowego przez drobną szlachtę. Miało to o tyle znaczenie ekonomiczne, że na terenie płockiej Dyrekcji Szczegółowej do drobnej szlachty należało ok. 10.000 gospodarstw, zaś na terenie np. Dyrekcji łomżyńskiej - ok. 20.000. Według szacunków Dyrekcji Głównej, we władaniu drobnej szlachty pozostawał majątek wartości ok. 50 mln rb. Powszechną bolączką tych czasów było, że dobra drobnoszlacheckie, podobnie jak i włościańskie, najczęściej nie posiadały wpisów hipotecznych. Z zaprowadzeniem ksiąg wieczystych wiązały się bowiem bardzo poważne koszty. Dlatego jednym z wniosków zgłoszonych na omawianym zebraniu było, ażeby Dyrekcja Główna utworzyła specjalny fundusz mierniczy⁷¹.

Dyrekcja Główna odrzuciła natomiast postulat podwyżek płac dla pracowników niewybieralnych uważając, że są oni i tak dobrze wynagradzani. Stanowisko swe uzasadniała również i tym, że korzystają oni z różnych nagród, zasiłków i innych okolicznościowych gratyfikacji⁷².

W 1902 r. do poszczególnych organów TKZ wybrano: do Komitetu TKZ - A. Ostrowskiego z Leszna i Wł. Grabowskiego z Setropia; do Dyrekcji Głównej - ponownie F. Sokołowskiego; do Dyrekcji Szczegółowej w Płocku - J. Szemplińskiego z Rostkowic, T. Siekluckiego z Goleszyna, K. Strzeszewskiego z Arcelina. Prezesem przyszłego zebrania wybrano nieznanego bliżej M. Szemplińskiego z Mazowsza⁷³.

Ostatnie wybory, jakie przeprowadzono w interesującym nas okresie, odbyły się w 1904 r. W tym czasie, TKZ w Płocku zrzeszała największą ilość człon-

ków w skali całego Królestwa, mimo że gubernia płocka była obszarowo jedną z najmniejszych. W 1904 r. w Dyrekcji płockiej, wraz z powiatem płońskim, było zrzeszonych 1.405 członków. W liczbie tej 827 członków posiadało czynne prawo wyborcze, 686 – bierne. Natomiast w samym zebraniu, uczestniczyły zaledwie 163 osoby.

Na zebraniu tym poinformowano zebranych o zmianach, które zostały zarządzane przez Komitet i Dyrekcję Główną. Do najważniejszych należały:

1. udzielanie pożyczek według podwyższonej taksy szacunkowej dóbr;
2. wypuszczenie nowej emisji listów zastawnych, według stopy procentowej 4,5 %;
3. udzielanie pożyczek dla dóbr położonych w obrębie miast;
4. zatwierdzono też nową instrukcję związaną z udzielaniem pożyczek dla celów związanych z prywatną gospodarką leśną;

5. poinformowano również, że władze TKZ wysygnowały dodatkową pulę pożyczek dla 1600 dóbr, w rekordowej kwocie 21 mln rb.

Natomiast w dalszym ciągu, sprawę dotąd przez władze nie załatwioną, było utworzenie funduszu melioracyjnego.

W tym roku do poszczególnych władz w TKZ wybrano następujące osoby: do Komitetu – Kajetana Piechowskiego z Luboradza i jako zastępcę – Ludwika Zielińskiego z Wierzbicka; do Dyrekcji Główniej – J. Załuskę z Czarnocinka (ponownie), Ludwika Chelmickego z Dziewanowa i Michała Bojanowskiego z Klic. Do płockiej Dyrekcji Szczegółowej W. Piwnickiego, jako jej prezesa oraz A. Drewnowskiego z Wyląztowa i Kajetana Święckiego z Nowej Wsi. Zastępcami zostali Z. Kwasięborski z Wempil i Zygmunt Godlewski z Kłokocka. Natomiast na prezesa przyszłego zebrania – Bronisława Pruskiego z Pomian i Edwarda Rościszewskiego z Radomina⁷⁴.

PRZYPISY

¹ Myśl o powołaniu do istnienia tej instytucji powstała jeszcze w 1820 r., kiedy to Kajetan Kalinowski, który należał do grona najbliższych współpracowników ks. K. Druckiego-Lubeckiego, zredagował na podstawie jego wytycznych projekt statutu Towarzystwa. Projekt ten został przedstawiony namiestnikowi Królestwa Polskiego ks. Józefowi Zajączkowi (1725 – 1826), a także był przedmiotem obrad Sejmu. Dopiero 9 lipca 1825 r. car Aleksander I (1777 – 1826) nadał bieg sprawie. Dokonano wówczas szczegółowego szacunku wszystkich dóbr w Królestwie Polskim, które wyceniono na 800 mln zł. Okazało się, że wartość majątków obciążonych bezpośrednimi zobowiązaniami na rzecz skarbu państwa wynosiła 55 mln zł. Na pozostałych dobrach ciążył dług hipoteczny w kwocie ok. 500 mln zł. Rolnictwo stało wtedy na bardzo niskim poziomie i nie było w stanie znieść takich obciążeń, a wyjątkowe nieurodzaje i pomory zwierząt, jedynie pogarszały sytuację. Pomyślnemu rozwiązaniu tych spraw osobiście sprzyjał car Aleksander I, który jeszcze w 1825 r. zachęcał do utworzenia Towarzystwa. W tym też roku Towarzystwo zostało zalegalizowane. Jego pierwszym prezesem został autor projektu statutu K. Kalinowski. F. N. i M.K.: Towarzystwo Kredytowe Ziemskie. „Płoczanin”. Kalendarz na rok przestępny 1888. Płock (1887). s. 95.

² R. K o ł o d z i e j z y k, R. G r a d o w s k i: Zarys dziejów kapitalizmu..., s. 166.

³ Wprowadzono wówczas przepis, że każda nieruchomość stanowiąca odrębną całość fizyczną, posiadała księgę wieczystą, która składała się z 3 części: a) księgi umów, b) zbioru dokumentów, c) wykazu hipotecznego, przedstawiającego w skrócie stan nieruchomości pod względem przestrzennym i stosunku do właściciela i osób trzecich. W oparciu o instytucję hipoteki można było można było zabezpieczać wszelkie zobowiązania. J. B a r d a c h, B. L e ś n o d o r s k i, M. P i e t r z a k: Historia ustroju i prawa..., s. 424.

⁴ A. J e z i e r s k i, C. L e s z c z y Ń s k a: Historia gospodarcza..., s. 122, 134.

⁵ Prezisi Komitetu i Dyrekcji Główniej pochodzili z nominacji rządowej. Po 1864 r. zasadniczo powoływano na te stanowiska Rosjan. Reszta stanowisk pochodziła z wyboru. F. N. i M.K.: Towarzystwo Kredytowe..., s. 99.

⁶ Kredyt miał charakter rzeczowy i mógł sięgać połowy szacunku dóbr. Wartość dóbr szacowano albo na podstawie wysokości podatków, albo taksacji przeprowadzonej z natury. W pierwszym przypadku wartość obydwo obowiązuje wówczas podatków gruntowych tj. głównego i dodatkowego mno-

żono przez 5, co szacowano za czysty dochód. Uzyskany iloczyn mnożono następnie przez 16, co było uważane za normalny szacunek. Pożyczka nie mogła przewyższać 50 % przyjętego tą drogą szacunku, ani też 80-cio krotności zsumowanych obydwo podatków gruntowych. W przypadku taksowania, podstawę szacunku stanowiły gatunek gleby, kultura gruntów rolnych, obfitość lasów, łąk, dogodność komunikacji, zakłady przemysłowe, wartość budynków, a także co jest interesujące, „kwestia odseparowania włościan”. Czynności taksacji dokonywał delegat mianowany przez Komitet, jeśli powierzchnia dóbr przekraczała 20 włók. Przy mniejszych obszarach, taksatora wyznaczała Dyrekcja Szczegółowa. Samo taksowanie odbywało się w obecności właściciela dóbr oraz osoby przez niego wskazanej, a nadto 2 włościan w tej wsi zamieszkałych oraz upoważnionego przez Towarzystwo geometry. T a m ż e, s. 98.

⁷ F. N. i M.K.: Towarzystwo Kredytowe..., s. 97.

⁸ Wincenty Chelmiccki (1786–1846) – poseł, działacz polityczny i społeczny, ziemianin z Bądkowa Jeziornego. Związany był z Płockiem poprzez ukończenie Szkoły Wojewódzkiej oraz wieloletnią pracę na czołowych stanowiskach w dep. płockim. Był członkiem miejscowych łóż masońskich oraz współzałożycielem TNP. Odgrywał jedną z czołowych ról politycznych w czasie powstania listopadowego. Po jego upadku przebywał na emigracji we Francji, Anglii, Belgii i ponownie we Francji. Przez pewien okres był jedną z najbardziej znanych i popularnych postaci Wielkiej Emigracji. Zmarł nagle 3 lipca w Chantilly.

⁹ F. S o k o ł o w s k i: Wspomnienia jubileuszowe o Dyrekcji Szczegółowej Płockiej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. „Korespondent Płocki” 1876 nr 37 s. 1.

¹⁰ Płaskowski Kajetan h. Oksza (XVIII/XIX w.) – ppłk WP, szlachcic legitymowany w 1838 przez Heroldię Królestwa Polskiego. Był dziedzicem dóbr Czarne w z. dobrzyńskiej. Jeszcze w 1793 ufundował drewniany kościółek w Czarnem. W l. 1831 – 1842 był prezesem Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Płocku. Wcześniej – radcą tejże Dyrekcji. W 1843 sprzedał na siedzibę dla dyrekcji TKZ w Płocku dom przy ul. Kolegialnej, za sumę 29.000 zł, tj. 4350 rb. Jego synem był Romuald Płaskowski, późniejszy profesor Uniwersytetu Warszawskiego. F. N. i M.K.: Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, PKa 1888; F. S o k o ł o w s k i, Wspomnienia jubileuszowe o Dyrekcji Szczegółowej Płockiej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, KP 1876 nr 37, 38; M. K r a j e w s k i: Słownik biograficzny Ziemi Dobrzyńskiej. Lipno 1992.

- 11 Jórski Józef (XVIII/XIX w.) – weteran wojen napoleońskich, odznaczony Srebrnym Krzyżem VM i Legią Honorową. W l. 1825-1838 był radcą, a w l. 1842-1850 prezesem Dyrekcji Szczegółowej TKZ w Płocku. F. S o k o ł o w s k i: Wspomnienie jubileuszowe o Dyrekcji Szczegółowej Płockiej Towarzystwa kredytowego Ziemińskiego. KP 1876 nr 37; Cmentarze Płocka. KP 1877 nr 73.
- 12 Józef Cissowski (1814 – 1886) – ziemianin, działacz społeczny. Urodzony 6 lutego. Po ukończeniu liceum w Warszawie, brał udział w powstaniu listopadowym. W 1931 osiadł na ojcowiznie w dobrach dziedzicznych w Rętowicach, gdzie zajął się gospodarowaniem. Jednocześnie rozpoczął działalność społeczną, w związku z czym często przebywał w Płocku. W 1844 wszedł do władz Dyrekcji Szczegółowej TKZ w Płocku. W l. 1850-1854 pełnił funkcję prezesa Zarządu. Od 1854 został wybrany radcą, jednakże po roku zrzekł się mandatu. W 1876 przewodniczył w obradach, będąc wybranym prezesem zebrań ogólnych. Zmarł 20 kwietnia. „Korespondent Płocki” 1886 nr 34; „Kurier Płocki” 1918 nr 68.
- 13 I. H n a t o w i c z: Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku. Warszawa 1971 s. 177. T a m ż e.
- 14 F. S o k o ł o w s k i: Wspomnienia jubileuszowe o Dyrekcji..., „Korespondent Płocki” 1876 nr 37 s. 1.
- 15 M o r a w s k a, s. 30, 73, 74, 80, 162, 167; PSB.
- 16 „Korespondent Płocki” 1876 nr 38 s. 1 – 2.
- 17 Grzebski Feliks (ok. 1828-1914) – pochodził w rodziny szlacheckiej. Był członkiem organizacji powstańczej w 1863. Aresztowany w styczniu, został przez Komisję Śledczą skazany na zesłanie na Sybir, jednakże dzięki wstawiennictwu osób wpływowych, uniknął kary. Po wyjściu na wolność, pracował na dotychczasowym stanowisku. W 1862 podjął pracę w biurze Dyrekcji Szczegółowej TKZ w Płocku. W 1891 awansował na naczelnika biura. Był członkiem Komitetu Dyskontowego przy oddziale płockim Banku Państwa Rosyjskiego. Za swoją pracę w Komitecie w 1904 został odznaczony Orderem św. Anny. Należał również do grona założycieli Towarzystwa Spożywczego i Kasy Pożyczkowej „Zgoda”. Od początku istnienia spółdzielni aż do 1914, był członkiem jej władz. Od 1887 był także agentem na gubernię płocką Warszawskiego Towarzystwa Ubezpieczeń. Należał do organizatorów Płockiego Towarzystwa Wioślarskiego. W 1914 został członkiem Sądu Polubownego. Zmarł 25 X w Płocku, gdzie został pochowany. TNP b. sygn. Protokoły z posiedzeń Zarządu Dyrekcji Szczegółowej TKZ w Płocku Prot. z 22/3 IV 1891; T a m ż e, Prot. z dnia 18/30 VI 18991; „Płoczanin”. Kalendarz ma rok przestępny 1887, s. 148; „Korespondent Płocki” 1887 nr 48; „Echa Płockie i tomżyńskie” 1904 nr 6; „Głos Płocki” 1914 nr 70; A. P a p i e r o w s k i, Geneza i rozwój spółdzielczości w Płocku w l. 1869 – 1904, Roczn. TNP T. 4.
- 18 Na 40-lecie pracy otrzymał dodatkową gratyfikację w kwocie 1400 rb. TNP Dz. Rps. b. sygn. Prot. z Posiedz. Zarządu Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemińskiego z dn. 18/30 czerwca 1891.bp.
- 19 F. S o k o ł o w s k i: Wspomnienie jubileuszowe..., „Korespondent Płocki” 1876 nr 38 s. 3.
- 20 Bliżej na temat działalności gospodarczej G. Zielińskiego zob.: A. P a p i e r o w s k i: Geneza Biblioteki im. Zielińskich w świetle źródeł TNP. „Notatki Płockie” 1998 nr 4/177.
- 21 Kleniewski Franciszek h. Zagłoba (1812 – 1883) – ziemianin i przemysłowiec. Syn Grzegorza, zubożałego szlachcica z Ciółkowska k. Płocka, gdzie się urodził. Ukończył Szkołę Wojewódzką w Płocku. Działalność gospodarczą rozpoczął od dzierżawy małego folwarku, dysponując kapitałem w ilości 1500 rb. Następnie dzierżawił coraz większe folwarki. W 1846 przeniósł się w okolice Dębłina, gdzie wziął w dzierżawę dobra Życzyn za 50000 rb czynszu rocznie. W 1854 okazjonalnie nabył w Zagłębju Dąbrowskim obszerne i dobrze zagospodarowane dobra Poręba Mrzygłocka w zakłady przemysłowe (huta żelaza, fryszerka, kopalnia węgla oraz gorzelnia). Administrując takimi jednostkami, szybko osiągnął duże efekty gospodarcze. Po kilku latach wycofał kapitał z przemysłu i nabył w Płockiem dobra Zaborowo. Jako właściciel tego majątku rozwijał wielokierunkową działalność polityczną i gospodarczą. Brał udział w pracach Towarzystwa Rolniczego. Wspólnie z Aleksandrem
- Jackowskim i poetą Gustawem Zielińskim założył w 1859 Dom Zleceń Rolników Płockich, pierwszą tego typu instytucję w Królestwie Polskim. Za sprzykanie powstaniu styczniowemu K. przez rok był więziony. Ostatnim przejawem jego aktywności gospodarczej było nabycie wspólnie z synami Władysławem i Janem w 1871 dóbr opolskich w pow. puławskim. Za niewielką kwotę odkupili od spadkobierców K. Wydrychwiwca doskonałe zagospodarowane przez ostatniego obszerne dobra (20 folwarków na ok. 26000 morgów), stanowiące w 1. poł. XIX w. własność Róży z Lubomirskich Rzewuskiej. W 1873 nabył jeszcze jako wiano dla córki piękny majątek Kijany, a kilka lat później dla wnuka po drugiej córce, dobra Gardzienice, obydwie majątki w Lubelskiem. K. był zwolennikiem postępu agrotechnicznego. Talent organizacyjny, niepospolita energia przesądziły o uzyskaniu przez niego milionowej fortuny, pomnażanej niezwykle konsekwentnie. Dochody czerpał z wielu źródeł, pośród których obrót ziemią był najważniejszy. Był prekursorem kapitalizmu w Królestwie Polskim, przyczyniając się istotnie do rozwoju rolnictwa i przemysłu. Na starość K. osiadł w Warszawie. Zmarł 25 X. Został pochowany w grobie rodzinnym w Wrzelcowie. J. J e n i k e, Słów kilka o instytucjach kredytowych, T I 1960 nr 17; PSB.
- 22 Jackowski Aleksander (XIX w.) – ziemianin, prezes Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemińskiego w Płocku w l. 1854 – 1866. Posiadał majątek ziemski w Boguszynie. Wraz z Gustawem Zielińskim (zob.) i Franciszkiem Kleniewskim (zob.) był założycielem w 1859 Domu Zleceń Rolników Płockich i dyrektorem biura tej spółki. Wchodził również w skład komitetu pn. Zgromadzenie Kupieckie m. Płocka. Realizując uchwałę tegoż Zgromadzenia jeszcze z 1859, wraz z Ferdynandem Wagnerem (zob.) doprowadził w 1868 do założenia w Płocku Szkoły Niedzielnio-Handlowej, która istniała do 1916. Należy dodać, że jako jedyny szlachcic podjął działania na rzecz powstania tej szkoły. Popierał budowę nowych dróg, rozwój żeglugi wiślanej. Pomimo, że wiele czasu spędzał w Płocku, to należał do grona bliskich współpracowników margrabiego Aleksandra Wielopolskiego. Pod koniec życia zamieszkał w Warszawie, w skromnym mieszkaniu na Grzybowie. Napisał kilka broszur o municypalizacji handlu, głównie mięsem i pieczywem. W tym wypadku chodziło mu o ukrócenie samowoli wytwórców w związku z powszechną wówczas biedą. J. J e n i k e: Słów kilka o instytucjach kredytowych, T I 1860 nr 17; Wspomnienie jubileuszowe o dyrekcji Szczegółowej Płockiej Towarzystwa kredytowego Ziemińskiego, „Korespondent Płocki” 1876 nr 37; TNP sygn. 538 „Głos Płocki” 1913 nr 60; W. R ó b e l: Sześćdziesięciolecie Szkoły Niedzielnio-Handlowej w Płocku. Płock (mps.) s. 1 – 5.
- 23 F. Sokółowski wiąże powstanie Płockiego Domu Zleceń z wyłączenie z osobą prezesa Jackowskiego, z czym moim zdaniem, trudno się zgodzić. Uważam, że genezę Płockiego Domu Zleceń należy wiązać przede wszystkim z osobą Gustawa Zielińskiego, który w tym czasie należał do ludzi nie tylko najbardziej ustosunkowanych w Królestwie, ale również najbardziej wpływowych. Zieliński bowiem, oprócz piastowanych wysokich funkcji w Towarzystwie, był jednocześnie obok Andrzeja hr. Zamoyskiego współzałożycielem Towarzystwa Rolniczego, członkiem jego Komitetu, jak również i prezesem jego oddziału Płockiego. Opromieniała go nie tylko sława, jako byłego Sybiraka, ale również jako znakomitego pisarza, a nawet i wieszca narodowego. Pewnym potwierdzeniem mojego stanowiska było osobiste przejęcie zobowiązań spółki wyłącznie przez Zielińskiego, co wynika z bilansu likwidacyjnego Domu Zleceń. Dodajmy, że Jackowski został w ten sposób przez Zielińskiego uwolniony od spłacania należnych prawem zobowiązań. F. S o k o ł o w s k i: Wspomnienia jubileuszowe..., „Korespondent Płocki” 1876 nr 38 s. 3; Komitet Nadzorczy Domu Zleceń Rolników Płockich. „Korespondent Płocki”: 1885/6 nr 1 s. 5.
- 24 W umowie notarialnej spółki zawartej 11 maja 1859 r. przed regentem (tj. notariuszem – przyp. aut.). Bryndą ustalono kapitał zakładowy na rb. 150.000, podzielony na 1.500 akcji po rs.100 każda, z których tylko 50 % wypuszczono w obieg. Następne miały być wypuszczone po wyczerpaniu pierwszej partii. Założyciele jako główni udziałowcy, posiadali pakiet więk-

- szościowy złożony ze 150 akcji, tj. ilość, która uprawomocniała czynności zebrania ogólnego. Wśród rozlicznych zadań spółki zapisanych w statucie, najważniejsze to przyjmowanie w komis plodów rolnych, udzielanie zaliczek za plody dostarczane do składów i innych wskazanych przez spółkę, otwieranie linii kredytowych, tak w kraju i zagranicą oraz prowadzenie wszelkich spraw bankowych. Ważnym stwierdzeniem było, że wspólnicy większościowi odpowiadają całym majątkiem za powierzone sobie fundusze i wartości. J. J e n i k e: Słów kilka o instytucjach kredytowych. „Tygodnik Ilustrowany”. T. 1. 1860 nr 17 s. 139-140.
- ²⁵ U wielu, bardzo poważnych autorów, działalność społeczna Andrzeja hr. Zamoyskiego zwykle wiązana jest z Towarzystwem Rolniczym w Warszawie, co w rzeczywistości stanowi tylko częściowe odzwierciedlenie jego rozlicznych zajęć. Dużo ważniejszą, o nieporównywalnie donioślejszych skutkach społecznych, stanowi pomijana w historiografii jego działalność jako prezesa Komitetu TKZ, którą kumulował właśnie z prezesurą Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Warszawie. W interesujących nas sprawach, Zamoyski wręcz entuzjastycznie odniósł się do inicjatywy Zielińskiego i pozostałych działaczy plockich. Podjął nawet konkretne działania na rzecz utworzenia Centralnego Domu Zleceń Rolników Polskich z kapitałem 1,5 mln rb, którego zadaniem miała być koordynacja działalności wszystkich Domów Zleceń, jakie w tym czasie powstają. Podjęcie prac koncepcyjno-organizacyjnych w tym temacie, zlecił niejakiemu Jakubowi Piotrkowskiemu, ziemianinowi z pow. błońskie. Na podstawie przedłożonych przez niego wniosków, Komitet uznał za zasadne utworzenie dwóch instytucji, tj. jednej handlowej, która stanowiłaby centralę dla wszystkich Domów Zleceń i drugiej przemysłowej, która zajmowałaby się przetwórstwem produktów rolniczych. W następstwie podjętych przez niego starań, w 1861 r. Komitet Towarzystwa Kredytowego, jakkolwiek nie brał żadnego udziału w zakładaniu i prowadzeniu Domów Zleceń, to jednak przyznał stypendia na szkolenia zagranicą dla przyszłych kierowników tych placówek. Brak źródeł uniemożliwia wyjaśnienie stanowiska działaczy plockich wobec tej inicjatywy, ani dalszych jej losów. W. G r a b s k i: Historia Towarzystwa Rolniczego 1858 – 1861. Warszawa 1905 s. 89; „Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych” 1860 nr 26 s. 1.
- ²⁶ Też o antysemickim podłożu powstaniu Domów Zleceń w okresie międzywojennym m.in. upowszechniał znakomity skład inąd historyk żydowski, były poseł do Sejmu RP Ignacy Schiper. W świetle źródeł oraz wielu konstatacji na temat roli i zadań handlu żydowskiego w tym okresie w Królestwie wydaje się, że wbrew opiniom tego autora, bardziej właściwe byłoby stwierdzenia o antypolonizmie, charakteryzującym wówczas niektóre środowiska żydowskie. I. S z i p e r: Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich. Warszawa 1937 s. 532.
- ²⁷ Potwierdza to znany z patriotyzmu ówczesny rabin Warszawy Dow Ber Meisels w odezwie z 1861 r., którą skierował m.in. do znakomitych finansistów warszawskich i zarazem działaczy gospodarczych tj. do Leopolda Kronenberga i Jana Blocha. W odezwie tej m.in. czytamy: „[...] główni panowie polscy przyrzekli nam, że skoro Bóg załatwi ich czyn, a trudy ich szczęśliwy wydadzą owoc, na ten czas zwiną swoje domy handlowe nazwane domy zleceń, bo teraz utworzyli oczy i widzą, że Muchanow i Lesznowski razem z ich zwolennikami namawiali ich do tego nie na dobro kraju, ale celem rozszewiania klótni między jego mieszkańcami”. Kwartalnik Poświęcony Badaniom Przeszłości Żydów w Polsce. R. I. Warszawa 1912 s. 143, 147.
- ²⁸ Taką informację upowszechnił W. Grabski. Tymczasem ze sprawozdania za okres od 1 sierpnia 1859 r. do 24 czerwca 1860 r. wynika, że spółka rozpoczęła działalność z kapitałem udziałowym 37.500 rb. Od samego początku jej działalność kredytował Bank Polski. Nie można natomiast wykluczyć, że kredytowanie spółki przez Kronenberga, mogło zaistnieć w okresie późniejszym. Dom Zleceń Rolników Plockich. Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych 1860 nr 22 s. 1; W. G r a b s k i: Historia Towarzystwa..., s. 87.
- ²⁹ W. G r a b s k i: Historia Towarzystwa..., s. 87; Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych 1860 nr 22 s. 1; nr 99 s. 4-5, nr 107 s. 3-4.
- ³⁰ „Ploczczanin”. Kalendarz na rok przestępny 1886. Warszawa (1885) s. 54.
- ³¹ W. G r a b s k i: Historia Towarzystwa..., s. 87; I. S z i p e r: Dzieje handlu żydowskiego..., s. 491.
- ³² Komitet Nadzorczy b. Domu Zleceń Rolników Plockich. „Korespondent Plocki” 1885/6 nr 1 s. 5.
- ³³ Jasiński (Jasieński) Władysław (1838 – 1910) – obywatel Plocka, kupiec. Był m. in. współorganizatorem Towarzystwa Straży Ogniowej Ochotniczej w Plocku i od 1891 r. naczelnikiem Straży. 1 XI 1883 założył w Plocku spółkę komandytową występującą pod nazwą DOM Handlowy dla Rolników. Spółka prowadziła działalność handlową u zbiegu ulic Więziennej (ob. Sienkiewicza) i Tumskiej. Wchodził w skład tzw. Komitetu Urządzającego cukrowni w Borowiczkach, powołanego 8 kwietnia 1899 i należał do głównych udziałowców cukrowni. Zmarł 24 grudnia w Plocku, gdzie został pochowany.
- KP 1883 nr 85, 95; EPŁ 1899 nr 30; GP 1910 nr 95; „Ploczczanin”. Kalendarz na rok 1860 nr 22 s. 1; nr 99 s. 4-5, nr 107 s. 3-4.
- ³⁴ F. S o k o ł o w s k i: Wspomnienie jubileuszowe..., s. 3.
- ³⁵ T a m ż e, s. 3.
- ³⁶ Sokolowski Felicjan (1820 – 1903) – działacz ziemiański, długoletni radca Dyrekcji Głównej TKZ z okręgu Dyrekcji Szczegółowej plockiej. Urodzony w Kamienicy k. Lipna. Ukończył szkoły w Plocku i początkowo pracował w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. Pracował w niej krótko, ponieważ poświęcił się pracy we własnym majątku rodzinnym w Grabowie-Sulima, po czym wyprowadził się w Łomżyńskie. Od 41 lat był członkiem TKZ w Plocku. Przez 25 lat był stale wybierany do Dyrekcji Głównej. Zmarł 18 II w Warszawie. „Echa Plockie i Łomżyńskie” 1902 nr 39, 1903 nr 15.
- ³⁷ „Korespondent Plocki” 1876 nr 39.
- ³⁸ T a m ż e.
- ³⁹ W tymże 1869 r. przedłużono dawny 28-letni okres spłat na termin 36 i ½ rat, płatnych w 73 niezmiennych terminach półrocznych. W 1872 r. zmieniono mnożnik stosowany przy szacowaniu wartości dóbr z 40 na 56. Dalsza zmiana nastąpiła 24 maja 1884 r., kiedy to mnożnik podniesiono na 80. Postanowiono wówczas, że pożyczki będą udzielane wyłącznie na podstawie przeprowadzonych taks. F.N i M.K. Towarzystwo Kredytowe Ziemskie..., s. 98.
- ⁴⁰ Komierowski Ludwik (1812 – ?) – właściciel dóbr Brzezienka. W 1860 został radcą Komitetu Towarzystwa Kredytowego TKZ w Warszawie. Od 1872 aż do 1888 właśnie, każdorazowo był wybierany prezesem Dyrekcji Szczegółowej TKZ w Plocku. Po 1878 pełnił również funkcję prezesa Resursy w Plocku. W l. 1878 – 1881 i 1883 wchodził w skład jej Komitetu. W 1883 z jego inicjatywy oraz Juliana Gościckiego, Stanisława D. oraz Zygmunta Rościszewskiego (zob.), podjęto działania na rzecz utworzenia spółki komandytowej dla obsługi rolnictwa. Projekt statutu opracował adwokat Stanisław Chyczewski (zob.) współzałożyciel plockiej spółdzielni „Zgoda”. Pierwsi prezesi dyrekcji szczegółowych Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. TI 1883 nr 1; F. S o k o ł o w s k i, Wspomnienia jubileuszowe o Dyrekcji Szczegółowej Plockiej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. „Korespondent Plocki” 1876 nr 31, nr 37, nr 39; 1880 nr 44, 79; „Ploczczanin” Kalendarz...na rok... 1887; T a m ż e, na rok 1888; B. K o n a r s k a-P a b i n i a k, Resursa plocka sprzed stu lat, „Notatki Plockie” 1979 nr 1 s. 19 – 24; TNP b. sygn. Prot. posiedzeń Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Plocku z 22/3 IV 1891 b. p.
- ⁴¹ Ś. p. Zygmunt Rościszewski. „Echa Plockie i Łomżyńskie” 1900 nr 35(216).
- ⁴² Wybrano wówczas następujących działaczy: dla pow. plockiego – Henryka Bezlera z Lasocina i Władysława Kozłowskiego z Kozłowa, dla pow. płońskiego – Wiktora Dembowskiego z Kozimina i Jana Zielińskiego ze Smoszewa, w lipnowskim – Rocha Godlewskiego z Kłokocka i Jana Pruskiego z Dyblina; w rypińskim – Feliksa Niemojewskiego z Rokitnicy i Antoniego Rzeszotarskiego z Wojnowa, w mławskim – Szymona Rudowskiego z Rumoki i Klemensa Telakowskiego z Dozina, w sierpeckim – Walentego Cieszewskiego z Jeżewa i Ludwika Łu-

- kowskiego z Borkowa, w przasnyskim – L. Duczyńskiego z Szumska i Stanisława Glińskiego z Duczmina, w ciechanowskim – Karola Choromańskiego z Zoch i A. Drewnowskiego z Grzybowa. F. S o k o ł o w s k i: Wspomnienie jubileuszowe... „Korespondent Płocki” 1876 nr 31.
- 43 T a m ż e, nr 39.
- 44 Kalendarz Płocki na rok przestępny 1876. Płock 1875 s.94
- 45 TNP rps. b. sygn. Lista Stowarzyszonych mających prawo być wybieranymi na urzędy Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w r. 1878. (Warszawa 1878) ss. 6.
- 46 „Korespondent Płocki” 1880 nr 25.
- 47 T a m ż e, 1880 nr 79.
- 48 T a m ż e. 1882 z 12/24. 02.
- 49 Niezwykły popęd. T a m ż e, 1880 nr 289.
- 50 T a m ż e, 1882 z 16/28 0.4.
- 51 T a m ż e, 1882 nr 43.
- 52 „Tygodnik Ilustrowany” 1883 nr 1.
- 53 „Korespondent Płocki” 1883 nr 23, 24.
- 54 Nowe pożyczki w Tow. Kredyt. Ziemskim. T a m ż e, 1885 nr 14.
- 55 „Płocczanin”. Kalendarz na rok przestępny 1887. Warszawa (1886) s. 130.
- 56 Bagieński Wincenty (XVIII/XIX w.) – ziemianin ze Skoczkowa. 17 VIII 1876 został po śmierci H. Wąsowicza przewodniczącym komisji likwidacyjnej Domu Zleceń Rolników Płockich, W 1882 został radcą Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Płocku, a w okresie od IV 1882 do 1891 był prezesem. W I. 1880, 1885 i 1886 wchodził w skład Komitetu Resursy Miejskiej w Płocku. Od 1885 również w skład tzw. Komitetu Dyskontowego przy Oddziale płockim Banku Państwa Rosyjskiego, utworzonego przez władze po likwidacji Banku Polskiego. Należał do grona współzałożycieli Towarzystwa Dobroczyńności w Płocku. „Korespondent Płocki” 1885 nr 84; 1888 nr 72; TNP b. sygn. Prot. posiedzeń Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Płocku z 22/3 IV 1891 b. p.; T a m ż e, Prot. z dnia 7/19 V 1891 b. p.; APP SPP sygn. 64 Wykaz, k. 34v–35; „Kurier Płocki” 1922 nr 202.
- 57 „Płocczanin”. Kalendarz na rok przestępny 1888. Warszawa (1887) s. 141.
- 58 TNP b. sygn. Prot. posiedzeń Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Płocku z 22/3 kwietnia 1891 b.p.
- 59 T a m ż e, Prot. z dnia 7/19 maja 1891. b.p.
- 60 Piwnicki Waldemar (1843–1914) – działacz gospodarczy. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Urodzony w 4 I Warszawie. Kształcił się w tamtejszym Instytucie Szlacheckim, a następnie w Szkole Głównej, którą ukończył jako kandydat nauk przyrodniczych. Po studiach pracował w majątku rodzinnym w Gilinie k. Płocka, choć według niektórych relacji, wspomniane dobra jedynie dzierżawił. W 1887 P. został przedstawicielem Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Jakor” w Warszawie i członkiem jego Komitetu Nadzorczego. W t. r również radcą Dyrekcji Szczegółowej TKZ w Płocku. W 1889 prezesem Zarządu płockiej Dyrekcji. Obowiązki prezesa, spełniał przez 25 lat, co było wyrazem szczególnego uznania członków, dla jego niewątpliwie pożytecznej pracy. P. wchodził w skład tzw. Komitetu Urządzającego cukrowni w Borowiczkach, powołanego 8 kwietnia 1899 i jednym z głównych udziałowców. Zmarł nagle 29 stycznia. Został pochowany 31 stycznia na cmentarzu parafialnym w Bielsku. W pogrzebie, któremu przewodził bp płocki Antoni Nowowiejski, uczestniczył również gubernator płocki. „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1899 nr 30; „Echa Płockie i Włocławskie” 1905 nr 68; Śp. Waldemar Piwnicki, „Głos Płocki” 1914 nr 9 s. 1; nr 10 s. 2; TNP sygn. 1031. Dokumenty Woźnickich 1830-1937, k. 15; (Tablica epitafijna).
- 61 Zgodnie ze zwyczajem, do zgłoszonych postulatów Dyrekcja Główna ustosunkowała się dopiero podczas zebrania wyborczego przeprowadzanego w okręgu płockim w 1900 r. Zgodziła się wtedy jedynie na: podwyżki płac dla pracowników wybieralnych od 1 stycznia 1900 r., uważając że uposażenia pracowników niewybiralnych, są już i tak dostatecznie wysokie. Po raz pierwszy wprowadzono też taryfikator płac. Natomiast sprawę angażowania techników i agronomów do sporządzania szacunków taksowych uznano jako zbyteczne, dla typowo bankowych operacji Towarzystwa. Odrzucono również postulowany sposób naliczania odsetek karnych. To ostatnie motywowano koniecznością zaangażowania dodatkowego personelu, co uznano za zbyt kosztowne. Inne sprawy uzależniono od stanowiska Ministerstwa Finansów Rosji, które w stosunku do Towarzystwa pełniło rolę organu założycielskiego. „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1898 nr 16; Z Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. T a m ż e, 1900 nr 35(216).
- 62 Wybór B. Zdziarskiego spotkał się ze sprzeciwem ze strony gubernatora płockiego. Zdziarski jeszcze dwukrotnie, z podobnym skutkiem, wybierany był do władz Towarzystwa. O stanowisku władz rosyjskich decydowała nieprawnomyślna ich zdaniem postawa Zdziarskiego. B. Z d z i a r s k i: Pamiętnik ziemi płockiej. Płock (1923) s. 28.
- 63 „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1898 nr 16.
- 64 W tym czasie taksatorami w pozostałych powiatach, znajdujących się w obediencji płockiej Dyrekcji Szczegółowej były następujące osoby: w pow. lipnowskim – Kazimierz Drwęski, R. Godlewski, Zygmunt Miszewski i Kazimierz Solecki; w rypińskim – Ludwik Chelmiecki, Kajetan Pydynkowski, A. Rzeszotarski i Henryk Święcicki; w sierpeckim – Władysław Gorzechowski, Ferdynand Karczewski, Edward Majer i Ludwik Łukawski; w mławskim – Tadeusz Dębski i Maksymilian Küntzel; ciechanowskim – M. Bojanowski, Józef Choromański i Hipolit Próchnicki; płockim – Modest Kobuszewski, Stanisław Strzeszewski i Ignacy Żmijewski i w pow. przasnyskim – Stanisław Chelchowski, L. Duczyński i Stanisław Rykowski. Kalendarz Informator Płocki 1899. Płock 1899. s. 49.
- 65 Wybory do władz TKZ. „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1900 nr 46 (219) s. 1 – 2.
- 66 T a m ż e, 1900 nr 46 (219) s. 2.
- 67 Z Tow. Kredytowego Ziemskiego. T a m ż e, nr 6(187) s. 2.
- 68 T a m ż e, nr 46(219) s. 2.
- 69 Kalendarz Informacyjny Płocki na rok 1901. Płock 1900 s. 28.
- 70 (M. M a c i e s z y n a): Przewodnik po Płocku. Płock (1914) s. 78; K. A s k a n a s: Sztuka Płocka. Wyd. 2. Płock 1989 s. 221.
- 71 Wybory w Dyrekcji płockiej. „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1902 nr 41(428) s. 1.
- 72 W sprawie odpowiedzi władz T-stwa Kredytowego Ziemskiego na wnioski stowarzyszonych w 1900 r. T a m ż e, nr 36 (423) s. 1; nr 37 (424) s. 1.
- 73 Dokonano również wyboru zastępców. I tak do Komitetu TKZ – wybrano A. Karnkowskiego z Olesna, do Dyrekcji Głównej – Józefa Choromańskiego z Zoch, zaś do płockiej Dyrekcji Szczegółowej - K. Święcickiego z Kielk i K. Kozłowskiego z Kozłowa. Zastępcą prezesa przyszłego zebrania został Jan Pruski z Pomian. Wybory w Dyrekcji płockiej. „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1902 nr 39 (426) s. 1.
- 74 Wybory w Dyrekcji Szczegółowej T K Z. T a m ż e, 1904 nr 33(627) s. 1 – 2.